

Jolanta Kowal

Piotr Żbikowski (1 sierpnia 1935 - 20 stycznia 2011)

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej 102/2, 251-257

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PIOTR ŻBIKOWSKI
(1 sierpnia 1935 – 20 stycznia 2011)

Z ogromnym żalem żegnamy Profesora Piotra Żbikowskiego, naszego Mistrza i Przyjaciela, który odszedł od nas na początku bieżącego roku. Dla społeczności akademickiej Uniwersytetu Rzeszowskiego, a zwłaszcza dla swoich studentów był niekwestionowanym autorytetem, zarówno jako wysokiej rangi uczony, jak i wspaniały człowiek. W dzisiejszej rzeczywistości, kiedy tak trudno o prawe wzorce osobowe, czujemy się tym bardziej wyróżnieni, że mieliśmy możliwość obcowania z człowiekiem tak wyjątkowego formatu, który był dla nas nie tylko nieocenionym wzorem i przewodnikiem w badaniach historycznoliterackich, ale również życzliwym przyjacielem. Przywołajmy zatem *in memoriam* biografię tegoż wybitnego uczonego.

Profesor nauk humanistycznych Piotr Żbikowski urodził się 1 VIII 1935 we Włocławku. Tam też ukończył szkołę średnią – gimnazjum im. Ziemi Kujawskiej, gdzie języka polskiego uczył go zasłużony pedagog Włodzimierz Gniazdowski. Był on również kierownikiem i reżyserem włocławskiego Teatru Ludzi Upartych, do którego „zwerbował” swego zdolnego wychowanka, późniejszego profesora historii literatury. Ta zaszczeplona podówczas miłość do aktorstwa i do teatru trwała u Żbikowskiego właściwie przez całe życie.

Po zdobyciu świadectwa dojrzałości (1951) ubiegał się o przyjęcie w poczet studentów polonistyki Uniwersytetu Wrocławskiego. Jednak pomimo pozytywnie zdanych egzaminów wstępnych spotkał się z odmową przyjęcia ze strony władz uczelni. Formalny powód miał stanowić brak miejsc, ale wiadomo było, iż ojciec przyszłego profesora został odnotowany przez ówczesną władzę ludową jako „wróg klasowy”. Za namową kolegi z Włocławka Żbikowski ponownie złożył dokumenty, tym razem na filologię polską Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Po latach w jednym z udzielonych wywiadów wspominał, że kiedy został przyjęty na pierwszy rok studiów w Lublinie, rozpoczął się najpiękniejszy okres w jego życiu. Przede wszystkim dlatego, że „na całej uczelni, a więc i na polonistyce, panowała cudowna atmosfera prawdziwego kultu nauki, a poziom nauczania był wyjątkowo wysoki”¹. W czasie lubelskiej edukacji zetknął się z tak wybitnymi profesorami, jak: Feliks Araszkiewicz, Czesław Zgorzelski, Irena Sławińska, Stefan Sawicki, Jerzy Starnawski czy Tadeusz Brajerski. Był także, przez jeden semestr, słuchaczem wykładów Juliusza Kleinera przed jego odejściem na Uniwersytet Jagielloński.

¹ M. Nalepa, *Prof. nauk hum. Piotr Żbikowski po raz piąty laureatem Nagrody Naukowej Ministra, czyli uczonego i nauczyciela wizerunek własny*. „Gazeta Uniwersytecka Pracowników i Studentów Uniwersytetu Rzeszowskiego” 2006, nr 6/7, s. 9.

Dyplom magistra filologii polskiej otrzymał w lubelskiej uczelni w roku 1956, następnie zaś pełnił obowiązki asystenta (1956–1958) i starszego asystenta (1958–1961) w Katedrze Historii Literatury Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.

Jednak z powodu komplikacji w życiu osobistym Żbikowski powrócił na rodzinne Kujawy i podjął pracę jako nauczyciel języka polskiego; najpierw w Liceum Ogólnokształcącym we Włocławku (1962–1963), a później w Zasadniczej Szkole Zawodowej i Technikum Mechanicznym w Radziejowie Kujawskim (1963–1966). Jednocześnie kontynuował zbieranie materiałów do rozprawy doktorskiej, przygotowywanej pod kierunkiem Juliusza Nowaka-Dłużewskiego w Uniwersytecie Warszawskim. Tam też, w roku 1972, uzyskał tytuł doktora nauk humanistycznych na podstawie rozprawy o twórczości poetyckiej Kajetana Koźmiana.

Wcześniej, bo w roku 1966, w odpowiedzi na ogłoszony przez rektora Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie ogólnopolski konkurs na starszego asystenta w Katedrze Historii Literatury i Języka Polskiego tej uczelni, przedłożył stosowne dokumenty i został zatrudniony w Zakładzie Literatury Polskiej. Były to początki rzeszowskiej polonistyki, w której tworzeniu prof. Żbikowski miał duży udział. Mówić tu można o prawdziwej „pracy u podstaw”, *ex nihilo*. Profesor wspominał po latach, iż wówczas „należało zadbać nie tylko o sprawne funkcjonowanie procesu dydaktycznego i nie tylko o właściwy rozwój naukowy młodej kadry oraz uzyskiwanie przez nią odpowiednich stopni naukowych, ale o dziesiątki działań rutynowych – sprawne przeprowadzenie akcji rekrutacyjnych w terenie, zabezpieczanie godziwych warunków mieszkaniowych dla młodzieży studenckiej i mieszkań dla nowo przyjętych pracowników, kompletowanie w trybie pilnym księgozbioru, organizowanie samodzielnie po raz pierwszy sesji egzaminacyjnych itd., itd. Pilną potrzebą stawało się także nawiązanie przez młodzieży polonistykę bliskich kontaktów ze środowiskiem nauczycielskim i przedstawienie temu środowisku możliwie atrakcyjnych propozycji wzajemnej współpracy”².

Efektom tej pionierskiej działalności, w którą aktywnie zaangażował się Piotr Żbikowski, było zorganizowanie całego cyklu sesji naukowych poświęconych życiu i twórczości pisarzy związanych z regionem podkarpackim, z których niemal każda zaowocowała publikacją książkową. Profesor jest autorem lub współautorem prac o Wilhelmie Machu, Stanisławie Piętaku, Tadeuszu Kubasie, Wiesławie Kulikowskim, o Cherubinie Pająku i Edwardzie Zolowskim.

Ważną inicjatywą, w której uczestniczył prof. Żbikowski, było powołanie w roku 1966 pisma o charakterze społeczno-kulturalnym pt. „Kwartalnik Rzeszowski”, po dwóch latach przemianowanego na „Profile” i wydawanego jako miesięcznik. Periodyk ten na trwałe wszedł do historii i kultury regionu („Profile” ukazywały się aż do roku 1984). Po wielokroć pojawiało się w nim nazwisko prof. Żbikowskiego, który publikował tam liczne recenzje ze spektakli granych ówczesnie na deskach Teatru im. Wandy Siemaszkowej oraz niektóre swoje wiersze.

W roku 1979 Piotr Żbikowski złożył kolokwium habilitacyjne przed Radą Naukową Instytutu Badań Literackich PAN w Warszawie, poprzedzone opracowaniem dysertacji *Doktryna estetycznoliteracka klasycyzmu postanisławowskiego*.

² P. Ż b i k o w s k i, *Stanisław Frycie – współtwórca i organizator rzeszowskiej polonistyki*. W zb.: *W kręgu literatury i języka*. Red. A. Grochulska. Piotrków Trybunalski 2005, s. 526.

W maju 1980 uzyskał stopień doktora habilitowanego. W tym samym roku został powołany przez Ministra Edukacji Narodowej na stanowisko docenta w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Rzeszowie. Tytuł profesora nauk humanistycznych otrzymał w roku 1990, a z dniem 1 VII 1999 mianowano go profesorem zwyczajnym w rzeszowskiej uczelni, która w roku 2001 uzyskała status Uniwersytetu Rzeszowskiego. Pracował tam do 2008 roku.

Przez wiele lat prof. Żbikowski kierował rzeszowską polonistyką. W latach 1980–1981 – Katedrą Literatury i Języka Polskiego, następnie w latach 1981–1984



Piotr Żbikowski

– Instytutem Filologii Polskiej, jako pierwszy jego dyrektor z wyboru. Ponownie funkcję tę pełnił w latach 1991–1993. Podczas kolejnych kadencji kładł nacisk na trzy kierunki działalności: szybki i prawidłowy rozwój młodej kadry polonistycznej, wszechstronne kontakty naukowe z innymi ośrodkami polonistycznymi w kraju ze szczególnym uwzględnieniem współpracy z Instytutem Badań Literackich PAN w Warszawie oraz organizowanie w Rzeszowie ogólnopolskich sesji naukowych. W sumie zorganizował ich pięć: w latach 1983, 1993, 1994, 1996 i 1998. Ponadto w latach 1991–1993 był prodziekanem Wydziału Humanistycznego rzeszowskiej WSP. Przez 22 lata kierował Zakładem Literatury Staropolskiej i Polskiego Oświecenia, który sam od podstaw stworzył. Profesor bardzo też cenił sobie wszelkie kontakty z pozauczelnianymi ośrodkami kulturalno-oświatowymi. Gościł z prelekcjami w wielu podkarpackich szkołach, bibliotekach i domach kultury. To m.in. za tę działalność otrzymał w 1994 roku nagrodę I stopnia miasta Rzeszowa w dziedzinie kultury i sztuki.

Profesor Piotr Żbikowski jest twórcą ponad 160 publikacji naukowych, w tym 12 własnych książek, a także redaktorem 7 zbiorów prac różnych autorów. Jego książki ukazywały się nakładem renomowanych ogólnopolskich wydawnictw

naukowych: Państwowego Wydawnictwa Naukowego, Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Wydawnictwa Leopoldinum we Wrocławiu w serii „Monografie Fundacji na rzecz Nauki Polskiej”, Collegium Columbinum w Krakowie, Instytutu Wydawniczego w Lublinie oraz wielu wydawnictw uniwersyteckich w kraju.

Szczególne miejsce w dorobku naukowym prof. Żbikowskiego zajmują takie tytuły, jak *Kajetan Koźmian. Poeta i obywatel (1797–1814)*, *Klasycyzm postanislawowski* (Warszawa 1984, wyd. 2: 1999), *Insurekcja i upadek Rzeczypospolitej w poezjach więziennych Hugona Kołłątaja* (Rzeszów 1993), *Poezje więzienne Hugona Kołłątaja. Studia i teksty* (Wrocław 1993), „*bolem śmiertelnym ściśnione mam serce*”. *Rozpacz oświeconych. U źródeł przełomu w poezji polskiej lat 1793–1806* (Wrocław 1998) oraz *W pierwszych latach narodowej niewoli. Schyłek polskiego oświecenia i zwiastuny romantyzmu* (Wrocław 2006)³. Niezwykle istotnym wydarzeniem naukowym i osiągnięciem edytorskim była wspomniana tu publikacja wierszy więziennych księdza podkanclerzego Hugona Kołłątaja. Piotr Żbikowski w studium je poprzedzającym podkreślał, iż poezje te –

jawią się jako prawdziwy ewenement, a zarazem jako zwiastun epoki, która w dziejach polskiego piśmiennictwa nadejść miała dopiero za lat przeszło dwadzieścia. Są bowiem rzeczywście przykładem liryki jawnie egocentrycznej, opartej o wnikliwą, odważną i wszechstronną introspekcję oraz o skrajnie subiektywne przeżywanie świata, jednocześnie zaś wyraźnie konfesyjnej [...]⁴.

Za publikację tę rzeszowski badacz uhonorowany został w roku 1993 listem gratulacyjnym od papieża Jana Pawła II.

Ważnym dokonaniem w badaniach nad polskim oświeceniem było także odkrycie przez prof. Żbikowskiego w archiwum Polskiej Akademii Nauk i Akademii Umiejętności w Krakowie nieznaney dotąd pierwszej wersji tekstu poematu dydaktycznego Kajetana Koźmiana *Ziemiaństwo polskie w pięciu pieśniach*, wydanego potem (2000), wraz z uwagami wstępnymi i obszernym komentarzem historycznoliterackim, przez Collegium Columbinum w Krakowie.

Nie należy przy tym zapominać o wielokrotnym udziale prof. Żbikowskiego w znaczących pracach redakcyjnych, których pokłosiem są tomy zawierające rozprawy wielu badaczy. Wypada tu wymienić m.in. takie książki, jak *Cyprian Kamil Norwid. Interpretacje i konteksty* (Rzeszów 1986), *Mysł, słowo i milczenie. Wokół zagadnień świadomości literackiej i praktyki twórczej* (Rzeszów 1997), *Z Bogiem przez wieki. Inspiracje i motywy religijne w literaturze polskiej i literaturach zachodnioeuropejskich XIX i XX wieku. Zbiór rozpraw i artykułów* (Rzeszów 1998), *Na przełomie oświecenia i romantyzmu: o sytuacji w literaturze polskiej lat 1793–1830* (Rzeszów 1999).

Niewątpliwą zasługą prof. Piotra Żbikowskiego jako prezesa Towarzystwa Naukowego w Rzeszowie było reaktywowanie periodyku wydawanego przez owo Towarzystwo, a mianowicie serii historycznoliterackiej „Prac Humanistycznych” (5 zeszytów tej serii ukazało się uprzednio w latach 1970–1986). Staraniem Żbikowskiego wyszły drukiem zeszyty 6 (2004) i 7 (2006).

³ Kwestie i wnioski zawarte w przywołanych publikacjach były rozwijane przez innych badaczy rzeszowskich i uczniów Profesora, można więc w związku z tym mówić o szkole naukowej Piotra Żbikowskiego.

⁴ P. Ż b i k o w s k i, *Poezje więzienne Hugona Kołłątaja. Studia i teksty*. Wrocław 1993, s. 12.

Publikacje książkowe, rozprawy i artykuły Profesora są ciągle cytowane i przywoływane w pracach naukowych polskich badaczy literatury, ale także – historyków zajmujących się dziejami politycznymi naszego kraju. Jego studia, szkice krytyczne i recenzje ukazywały się w najpoważniejszych czasopismach naukowych, m.in. w „Pamiętniku Literackim”, „Ruchu Literackim” i paryskiej „Kulturze”. Żbikowski jest też autorem licznych haseł w słownikach i wydawnictwach encyklopedycznych, takich jak: *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny* (Red. J. Krzyżanowski, Cz. Hernas. T. 1–2. Warszawa 1985), *Słownik literatury polskiego oświecenia* (Red. T. Kostkiewiczowa. Wrocław 1991) czy *Pisarze polskiego oświecenia* (Red. T. Kostkiewiczowa, Z. Goliński. T. 1–3. Warszawa 1992).

Za swoje publikacje i ogólnie za działalność naukową Profesor aż sześciokrotnie otrzymywał naukową indywidualną nagrodę ministra: w latach 1973, 1979, 1994, 1999, 2006 i 2008.

Nazwisko Żbikowskiego już na trwałe będzie się kojarzyć przede wszystkim właśnie z epoką polskiego oświecenia, zwłaszcza jej późnej, schyłkowej fazy doby porozbiorowej. To bowiem właśnie on, po długotrwałych intensywnych badaniach, sformułował pogląd, że pierwszy okres narodowej niewoli, a więc lata 1793–1830, to w literaturze polskiej epoka oświeceniowo-romantycznego przełomu, w której krzyżują się i nakładają na siebie wpływy klasycyzmu, sentymentalizmu, rokoka i romantyzmu, tworząc wyjątkowy klimat kulturalny i umysłowy.

Profesor w swej rzeszowskiej Alma Mater zasłynął również jako doskonały pedagog. Prowadzone przez niego seminaria doktorskie i magisterskie oraz wykłady kursowe cieszyły się wielkim uznaniem wśród uczestników. W czasie swojej pracy zawodowej wypromował 10 doktorów nauk humanistycznych. Był także promotorem ponad 400 prac magisterskich. Warto również dodać, że prof. Żbikowski przez 10 lat wykładał w działającym przy rzeszowskiej uczelni Studium Kultury i Języka Polskiego „Polonus”, gdzie uczestniczył w wykształceniu ponad 500 młodych Polaków ze Wschodu. Był też recenzentem 9 rozpraw doktorskich i 7 habilitacyjnych. Współpracownicy, uczniowie i wychowankowie Profesora bardzo cenili go nie tylko za nieprzeciętną wiedzę, ale również za wyznawaną hierarchię wartości. Jak sam często mawiał, był tradycjonalistą, kultywował ten system wartości, w którym się urodził i wychował, a więc: wierność wobec tradycji i uczciwość. Natomiast jako historyk literatury w badaniach naukowych na pierwszym miejscu sytuował wiedzę oraz rzetelność⁵.

Prof. Żbikowski był członkiem wielu prestiżowych towarzystw i organizacji naukowych, m.in.: Komitetu Nauk o Literaturze Polskiej PAN (1982–1987, 1999–2002), Komisji Historycznoliterackiej PAN – Oddziału w Krakowie (1980–2002), Polskiego Towarzystwa Badań nad Wiekiem XVIII, Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza oraz Rzeszowskiego Towarzystwa Naukowego, które reaktywował i którego był prezesem w latach 2000–2004. Przez długi okres był również związany z Pracownią Oświecenia Instytutu Badań Literackich PAN w Warszawie. Wykraczająca poza obowiązki, jakie pełnił na uczelni, aktywność prof. Żbikowskiego przejawiała się także poprzez członkostwo w organizacjach

⁵ Zob. P. Żbikowski, *W życiu wciąż jest miejsce na rozum*. Rozmowę przeprowadziła A. Koniecka. „Nowiny” 2007, nr 162, s. 14.

społecznych w Rzeszowie, jak Klub Inteligencji Katolickiej czy Stowarzyszenie Kultury Chrześcijańskiej „Odrodzenie”.

O uznaniu dla pracy naukowej i działalności społecznej Piotra Żbikowskiego świadczą też prestiżowe odznaczenia rangi ogólnopolskiej.

W roku 2008 Żbikowski opuścił Rzeszów i rzeszowskie środowisko naukowe, w którym działał przez 42 lata swojego zawodowego życia, i wrócił w rodzinne strony, do Włocławka. Nie znaczy to jednak, że z momentem przejścia na profesorską emeryturę zaniechał badań naukowych. Nadal bowiem intensywnie pracował nad zagadnieniami późnego polskiego oświecenia, zwłaszcza jego fazy porobiorowej, na którym to polu wyraźnie widoczne są dokonania tego wybitnego badacza – owa *terra incognita* tak wiele mu zawdzięcza.

Jeszcze tak niedawno, bo zaledwie niecały rok temu, w październiku 2010, społeczność Uniwersytetu Rzeszowskiego cieszyła się z obecności prof. Żbikowskiego, który przybył do macierzystej uczelni z okazji promocji swojej najnowszej książki pt. *Horyzonty polskiego oświecenia. Wykłady z epoki (1740–1830)*. Wówczas nikt nie przypuszczał, że będzie to spotkanie ostatnie... W trakcie nieoficjalnych rozmów ze swymi byłymi uczniami jak zwykle przejawiał żywe zainteresowanie ich aktualnymi badaniami, kwerendami i pomysłami naukowymi. Dzielił się przy tym życzliwymi uwagami i podsuwał podpowiedzi, które z pewnością każdy wziął sobie do serca jako szczególne *memento*.

20 I 2011 Piotr Żbikowski odszedł od nas na zawsze... Nauka polska poniosła wielką stratę. Śmierć zniweczyła bowiem wiele wspaniałych planów naukowych Profesora, który ciągle jeszcze prowadził prace badawcze. W grudniu ubiegłego roku złożył do druku, w krakowskiej oficynie wydawniczej Collegium Columbinum, kolejną swoją książkę zatytułowaną *Mit Zachodu po rozbiorach. Recepcja kultury zachodnioeuropejskiej na ziemiach polskich w okresie późnego oświecenia*. Jej ukazanie się jest planowane na koniec bieżącego roku.

Warto odnotować, iż przy wyjątkowej pasji życia Profesor, jako prawdziwy humanista, któremu „nic, co ludzkie, nie jest obce”, nie stronił również od przemyśleń natury eschatologicznej. Zaświadcza o tym wiersze, które wychodziły spod jego pióra właściwie w ciągu całego życia, choć, jak sam podkreślał, nie był poetą, ale:

jak każdy czy prawie każdy – odczuwał niekiedy ową potrzebę, aby zatrzymać na chwilę czas i utrwalić w słowie pisany nachodzące go refleksje, doznawane emocje czy ulotne nastroje, dzięki którym świat nabiera nieco innych kształtów i barw, a własne życie poczyna mieć jak gdyby głębszy wymiar⁶.

Szczególnie poruszający – w kontekście tego wspomnienia – jest wiersz pt. *Czy to koniec?* napisany w 2000 roku. Poprzedza go bardzo wymowne motto zaczerpnięte od Jana Parandowskiego: „Nikt nie rozstaje się z otaczającym go światem bez żalu i nikt nie wyzbywa się nadziei, że dzień, który mu ten świat odbiera, nie jest ostatnim dniem jego życia”⁷. Utwór w przejmujący sposób uzmysławia, jak dalece, pod wpływem biegnącego czasu, zmieniała się otaczająca człowieka

⁶ P. Ż b i k o w s k i, wstęp w: *Po własnych śladach*. Rzeszów 2002, s. 5.

⁷ J. P a r a n d o w s k i, ***. „Twórczość” 1970, nr 7/8, s. 15.

rzeczywistość, co prowadzi ku pesymistycznym i nostalgicznym refleksjom o ludzkiej egzystencji:

CZY TO KONIEC?

[.]

Nie, to nie koniec,
to tylko odchodzi mój świat,
a ja wraz z nim.

Wokoło nie ma już komu podać ręki,
coraz szczelniej otaczają mnie twarze
o obcym spojrzeniu,
ludzie, którzy mówią innym językiem
i których myśli mają inny kod genetyczny,
więc coraz bliżej mi do zmarłych.

Nie ma już moich miast i ulic,
nawet tych znanych najbliżej,
nie ma moich jezior i rzek,
po których pływałem
w słońcu
i gdy księżyc srebrem się w nich przelewał.
Nie ma domów, które zatrzymałem pod powiekami.

Nawet w snach wszystko się przeinaczyło,
pogubiły się drogi,
pogubili się na drogach znajomi i bliscy,
na spacery chodzą ze mną tylko wspomnienia,
a więc czy to już czas?

Tylko nieliczni mają dosyć odwagi,
aby odpowiedzieć sobie na to pytanie⁸.

Pomimo nadejścia dla profesora Żbikowskiego – 20 I 2011 – tego czasu uczniowie i wychowankowie wybitnego nauczyciela są przekonani, że jego dorobek twórczy oraz inspirująca przenikliwość badawcza zachowają trwałą wartość.

Jolanta Kowal

(Uniwersytet Rzeszowski – University of Rzeszów)

Abstract

PIOTR ŻBIKOWSKI: OBITUARY

The text is a remembrance of Piotr Żbikowski, a distinguished expert in Polish Enlightenment literature, especially in its second phase (so-called Polish Classicism), who died a few months ago. Piotr Żbikowski was a deserving researcher and editor, propagator of literary studies, co-originator and for many years professor at the University of Rzeszów.

⁸ P. Ż b i k o w s k i, *Czy to koniec? W: Po własnych śladach*, s. 66.